

13. Франко І. Поет-герой / І. Франко // Зібрання творів. – К., 1980. – Т. 27. – С. 196.
14. Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович – К.: Основи, 1997 – С. 369.
15. Напр.: Кирчів Р. Український фольклор у польській літературі (період романтизму) / Р. Кирчів. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 208.
16. Словацький Ю. Українська душа // Бажан М. Поезії в перекладі Миколи Бажана // Твори у 4-ьох томах. – Т. 3. Переклади. – К.: Дніпро, 1975. – С. 52.
17. Словацький Ю. Вибрані твори в двох томах / За редакцією М. Рильського. Київ, 1959. – С. 78.
18. Франко І. Юліуш Словацький і його творчість / І. Франко. – Повн. збір. твор. – Т. 29. – Київ, 1981. – 431 с.
19. Антонович В. Мемуари / В. Антонович // Твори: повне видання. – К., 1932. – Т. 1. – С. 3-65.
20. Кирчів Р. Україна в польських альманахах доби романтизму / Р. Кирчів. – К.: Наукова думка, 1965 – С. 136.

Summary

On the basis of documentary, literary and narrative sources the author investigates the process of formation of the image of «Ukraine» in so-called «Ukrainian» school of Polish literature of the 19th century.

Key words: *the history of Ukraine of the 19th century, imagology, image of Ukraine, «Ukrainian» school of Polish literature, nation-building.*

Одержано 20 жовтня 2012 р.

УДК 930.1(477)“192/193”

С.В. Маркова

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ 1920-х – ПОЧАТКУ 1930 рр.: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

У статті робиться спроба аналізу сучасних теоретико-методологічних підходів, які можна використати при вивченні української історії, зокрема 1920-х – початку 1930-х рр.; з'ясовуються можливості практичного застосування в дослідженні зазначеного періоду системного аналізу, що має у своєму підґрунті цивілізаційний, соціокультурний, синергетичний та інші підходи.

Ключові слова: *методологія, суспільство, культура, структура, система, структурація, соціокультурне, синергетика.*

У серпні 2010 р. в Амстердамі відбувся XXI Міжнародний конгрес історичних наук, гаслом якого було «History is alive» (історія жива). Науковці визначалися з концептуальними тенденціями висвітлення історичних ма-

теріалів, зокрема, по темі «Падіння імперій»¹. Затребуваність досліджень імперій може бути пояснена зовнішньою політикою супердержав нашого часу; глобалізацією економіки і комунікації².

У рамках комплексного дослідження більшовицько-радянської політики першої третини ХХ ст. представляється важливим і актуальним проаналізувати теоретико-методологічні підходи, які можна використати при вивченні української історії радянського періоду, зокрема 1920-х – початку 1930-х рр. Даний період відноситься до початків конструювання нової держави (СРСР) та радянського народу. Хронологічно ми його окреслили саме як 1920-ті – початок 1930-их рр., тому що за одиницю виміру часу взяли «зміну поколінь». На думку Е. Кульпіна, у ході змін поколінь відбуваються генетичні та ментальні зміни у житті людей³ (за одиницю часу приймається інтервал між народженням батька та його первістка, матері та її першої доньки, в середньому такий інтервал для СРСР (етапу становлення) приблизно був 19 років).

Постає питання векторів дослідження даної теми істориками. Сучасна наука змінюється, виникають напрямки полідисциплінарних досліджень⁴, відбувається процес міксування різних наукових дисциплін. Будь-які помітні події, що відбулися в економіці, психології, соціології, філософії або антропології і відображені в історичному тексті, так або інакше збагачують і розвивають історичну теорію⁵. На перетині різних дисциплін виникають нові допоміжні дисципліни для історії (інтелектуальна історія, історія ідей, історична інформатика, історія пам'яті, культурна історія, історія повсякденності, нова політична історія, соціоприроднича історія, жіноча історія України та ін.). Універсалізм попередніх століть, що був типовим для багатьох теорій, представники яких вірили у можливість створення універсальної картини світу та її пояснюваності, зазнав трансформацій⁶. Триває діалог між «новаторами» і «традиціоналістами»⁷.

Міждисциплінарність історії забезпечила її сьгоднішній прогрес, проте й поставила низку складних методологічних проблем. Чи не найважливішою є проблема когерентності (сьогодні в історії немає одного усіма визнаного гранд-нарративу⁸). Так, на думку О. Реєнта, без філософської та методологічної рефлексії історичні дослідження тупцюватимуть на місці, поступово перетворюючись на «царину навколонуаукового нарцисизму й провінційної самодостатності»⁹. Є необхідність денаціоналізації сучасних національних історій, передусім у розумінні категоричного заперечення навіть самої можливості їх представлення як якихось штучних конструктів-монолітів із телеологічним призначенням¹⁰.

Сучасний історик-дослідник має не лише зафіксувати факти, а й осмислити їх через призму соціального аналізу, мікроаналізу унікальності тієї чи іншої події, кореляції між різними рядами подій. При цьому історик, «не може проникнути в свідомість історичних агентів без порушення законів своєї дисципліни»¹¹, водночас він має мінімізувати свій вплив на досліджуваний предмет. Класична дослідницька ситуація в історії вибудовується у

напрямку від формування фактологічної основи дослідження через постановку проблеми до вибору основних постулатів методології аналізу¹².

Сучасні основи методології вивчення суспільства були закладені наприкінці XIX – на початку XX ст. (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, К. Маркс, П. Сорокін, В. Парето, К. Юнг та ін.). У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як вчення про систему методів наукового пізнання та перетворення реальної дійсності¹³. Під методологією історичного дослідження розуміють: технічний апарат інтерпретації свідчень; теорію інтерпретації свідчень; базові принципи дефініції в історії; методи формування концепцій; абстрагування концепцій з емпіричної реальності та ін.¹⁴. Більшість істориків погоджуються із думкою, що постмодерністський підхід до розуміння методології історичних досліджень не зумів повністю зруйнувати спадок Нового часу, традиційної, апробованої віками інтерпретації інваріантної структури світу¹⁵ (на місці постмодернізму виник після-постмодернізм). Отже, спробуємо поглянути на досліджуваний період через призму лінійно-го та нелінійного розвитку.

Концепція К. Маркса мала значний вплив на соціологічні, історичні, економічні теорії першої половини XX ст., в тому числі й ті, котрі створювалися вже в СРСР. Марксизм-ленінізм претендував на роль провідної методології XX ст. Всесвітньо-історичний процес, відповідно до марксистської теорії, було прийнято розглядати як процес послідовної зміни суспільно-економічних формацій, перехід від нижчих форм суспільного буття до вищих. Науково обґрунтована К. Марксом теорія єдиного, природноісторичного процесу саморозвитку суспільства, як деякої цілісної органічної системи¹⁶ не витримала випробування часом. Марксистсько-ленінська теорія, на думку Г. Здереві, не мала позитивного впливу на розвиток історичної науки. Методологія марксизму-ленінізму схематизувала минуле, абсолютизувала революційне, применшувала значення еволюційного розвитку та виключила можливість інволюції¹⁷. Проте варто зауважити, що К. Марксу та Ф. Енгельсу належить ряд фундаментальних спостережень, які стали тривалим здобутком світової історико-теоретичної думки (в центр історії вони поставили людину, діалектично пов'язавши її з оточуючим світом, об'єктивною реальністю, що існує поза свідомістю)¹⁸. Сучасною версією економічного матеріалізму є теорія відомого американського соціолога І. Валлерстайна стосовно капіталістичної світової економіки¹⁹.

Економічний детермінізм марксизму на перше місце виносив форми власності та міжкласові відносини. Р. Осборн зазначає, що СРСР стала реальним втіленням кінцевої стадії історії, про яку говорив К. Маркс – «країною у якій перемогла «диктатури пролетаріату <...>. У концептуальній системі координат марксизму було відсутнє місце для політичної опозиції»²⁰.

При вивченні питань легітимізації більшовицького режиму у 1920-х – 1930-х рр., зокрема гендерних аспектів зазначеного процесу, ми стикаємося з тим, що ряд положень марксистської теорії лягли в основу вимог, які висували представниці феміністського руху, а саме прихильниці со-

ціалістичного марксизму. Проте ми не можемо застосувати марксистсько-ленінську теорію для аналізу «жіночих питань у СРСР». Зокрема, на думку Н. Пушкарьової, шляхи марксизму і фемінізму розійшлися вже на початку XIX ст., адже теорія ліберального фемінізму і марксистська теорія порізнному бачили причини існування «соціального рабства жінок» та шляхи його подолання²¹.

У другій половині XX ст. поширення набула *цивілізаційна теорія*. Дана теорія передбачає поєднання антропологічних, етнічних, культурних компонентів людської історії та враховує територіально-географічний та формаційно-класовий принципи. Значний вплив на розвиток даної теорії мало видання праць західних вчених Р. Арона, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, Ф. Броделя, С. Хантінгтона, Р. Осборна та ін. На думку Р. Осборна, «цивілізація – не просто скарбниця позитивних ідей, це сукупність породжених ними історичних ефектів, й не завжди позитивних»²². С. Хантінгтон вважає, що людська історія – це історія цивілізацій та навіть цілих поколінь цивілізацій; головними критеріями цивілізованості були осілість, домінування міського населення, грамотність, культура²³ (сьогодні ряд науковців розглядають цивілізацію, як життєвий шлях суперетносу). С. Хантінгтон виокремлював такі сучасні цивілізації: китайська, японська, індуїстська, ісламська, західна, православна, латиноамериканська, і «можливо африканська»²⁴. Значна частина України після входження до складу Росії перебувала у сфері домінуючого впливу російської православної (євразійської) цивілізації²⁵ із відповідними впливами та наслідками. Патрімональний характер російської православної цивілізації передбачав чітко структуроване суспільство, наявність монарха-«батька», апарат примусу та риси держав східно-деспотичного типу, де тотальне одержавлення використовувалося для вирішення завдань, що потребували мобілізації всіх суспільних сил. На думку В. Лозового, включення Наддніпрянської України до згаданої цивілізаційної системи негативно позначилося на її історичній долі, оскільки в результаті уніфікаторської політики імперських органів влади вона втратила автономне, історично сформоване управління, а населення, більшість якого складало селянство, зазнало визиску, денаціоналізації та асиміляції²⁶.

Творцями концепції про три історичні типи цивілізацій (аграрну, індустріальну, постіндустріальну) були Д. Белл та О. Тоффлер. До форм індустріальної цивілізації відносять капіталізм та так званий державний соціалізм²⁷. Даний підхід дозволив зрозуміти, як тип технології може змінювати відповідні форми соціальних відносин, політичної системи, сім'ї, культури, особистості. На думку Г. Щокіна, існує певна «логіка індустріалізації, яка веде суспільства до зближення (конвергенції) основних інститутів, як би не відрізнялись суспільства на початку»²⁸. Наприклад, у 1920-х – на початку 1930-х рр. (період форсованої індустріалізації країни) ми бачимо зближення СРСР із США та Європейськими країнами. Високі темпи росту радянської економіки давали значний ресурс просування комуністичної ідеології.

Досліджуючи 1920-ті – початок 1930-их рр., зокрема, політику сталінської індустріалізації, варто використати теорію про три історичні типи цивілізацій, у зв'язку з тим, що матрицею індустріальної цивілізації стало саме машинне виробництво матеріальних благ. Враховуючи економічні характеристики СРСР кінця 20-х – початку 30-х рр., країну можна розглядати як новостворену цивілізацію – державного соціалізму, що складалася із республік, між якими були тісні взаємовідносини із відповідними структурними елементами суспільного життя, зокрема, школи як фабрики навчання, лікарні як фабрики лікування, гуртки як фабрики дозволяла та ін.

А. Ахієзер притримувався думки про те, що історія людства поділяється на дві основні цивілізації: традиційну та ліберальну або ліберально-модерністську. Традиційна цивілізація – це фактично селянська цивілізація, що орієнтується на відтворення традиційно-патріархального способу життя. Автор наголошує на концептуальному впливі традиційної цивілізації на хід історичного процесу в Росії²⁹.

Відсутність чітких визначень, що таке цивілізація не дозволяє нам проводити синхроністичні порівняння соціально-економічного становища СРСР та УСРР в рамках всесвітньої історії. Поділ у самому цивілізаційному підході заплує дослідника щодо приналежності УСРР – УРСР до тієї, чи іншої цивілізації.

Ряд науковців намагалися синтезувати теорії прогресу та теорії локальних цивілізацій, вибудовуючи нову методологію, котра враховує багатобарвність світу. Одним із засновників *теорії культурно-історичних типів* був М. Данилевський, який виділив 13 культурно-історичних типів (локальних цивілізацій), об'єднавчими чинниками яких були близькість мови, усвідомлення загальності своєї долі. В основу розподілу «історичних» народів на своєрідні культурно-історичні типи він поклав чотири чинники: релігійний, культурний, політичний та суспільно-економічний. М. Данилевський зробив припущення, що життя цивілізації обмежене, один культурно-історичний тип змінює інший. Він вважав, що ізоляваність не сприяє реалізації прогресивних ідей у культурі³⁰. Народність складає суттєву основу держави, причину її існування³¹.

Варіанти теорії культурно-історичних типів були розроблені О. Шпенглером та А. Дж. Тойнбі. Перший протиставив цивілізацію як штучне утворення культурі, яка виступає як природний розвиток соціальних систем. Тойнбі запропонував теорію кругообігу змінюючих одна одну локальних цивілізацій, русійною силою яких є творчі еліти³².

Своїх прихильників та опонентів мають *ідеї прогресу і поступальності* світової історії від примітивних, нижчих форм соціальної організації до більш досконалих, вищих. Так, Ф. Фукуяма зазначає, що світ рухається у бік ліберальної демократії, а даний рух пришвидшився після поразки фашистської та комуністичної ідеологій³³. Дані підходи ставляться під сумнів постмодерністською парадигмою, котра відкидає ідею опису історії як руху

від однієї стадії до іншої. Як відзначає Р. Осборн, найважливішу роль у зміні наших поглядів відіграє зростаюче розчарування у найбільшому західному символі віри – ідеї прогресу³⁴. Дана концепція, наприклад не може допомогти пояснити погіршення соціально-економічної ситуації українського селянства 1920-х – 1930-х рр. Становище селян не лише не покращувалося, а й відбулися зворотні процеси, що мали пролонговані наслідки.

Представники кийвської *світоглядно-антропологічної школи*, започаткованої В. Шинкаруком, надали пріоритетності антропокультурному підходу, і хоча «антропокультурне – це фактично антропо-соціо-культурне»³⁵. Вони намагалися уникати субординативізму при тлумаченні кожної з трьох складових цього концепту. В. Манжура запропонував тернарний підхід, закріпивши за ним назву «антропосоціокультурний». Він спробував подолати нерозв'язаність трьох фундаментальних бінарних категоріальних опозицій: людина/соціум, культура/соціум, людина/культура³⁶. Окремі науковці визнають антропосоціокультурний підхід лише, як доповнення соціокультурного.

Засновниками *соціокультурного підходу* вважають М. Вебера та П. Сорокіна. Відповіді на питання стосовно майбутнього людства М. Вебер намагався дати через соціологію історії, підтримуючи теорії про всесвітньо-історичні культури. Веберівський соціокультурний аналіз включав «генералізуючі» тенденції цивілізації, з одного боку, та «індивідуалізуючі» тенденції культури, з іншого. Сьогодні спостерігається перегляд концепцій М. Вебера у напрямку виявлення культурологічних проблем, які потрібно розглядати під історичним кутом зору. Перевагою соціокультурного підходу є те, що він дозволяє виявляти колективну соціокультурну ідентичність, зокрема українців, на етапі радикальної суспільної трансформації.

На думку В. Лозового, «соціокультурний підхід дає можливість звернути увагу на вивчення людських орієнтацій як стосовно політичної системи в цілому, так і її окремих структурних ланок, зокрема органів влади. Йдеться про осмислення ролі впливу когнітивних, афективних, ціннісних установок індивідів та суспільних груп (селянства) на державно-політичне життя. Соціокультурний підхід дає можливість пояснити, чому певні державні інститути, їх ідеологічні установки та політичний курс були сприйнятими або не сприйнятими тією чи іншою частиною соціуму, чому одні органи влади виявляються дієздатними, а інші взагалі не функціонують»³⁷.

Сучасні зміни у методології дозволяють по-новому подивитися на відносини суспільства та культури. На думку О. Куліної, перспективність соціокультурного підходу пов'язана з багатовимірністю та певним універсалізмом, оскільки він дає змогу поєднати, наприклад, цивілізаційний та формаційний підходи³⁸. Ряд науковців вважають соціокультурний підхід близьким до системного підходу, структурно-функціональний – до системного аналізу³⁹. На думку Л. Репіної, історик, котрий орієнтується на соціокультурний підхід, має перш за все уявити, як люди минулого вели себе сто-

совно один до одного, в реальних ситуаціях безпосереднього спілкування, у найрізноманітніших обставинах – від нормальних до аномальних⁴⁰. Даний підхід дозволяє приймати приналежність індивідів до соціальних груп не як даність, а через призму власне взаємовідносин.

О. Михайлюк наголошує на важливості дослідження світогляду українського селянства, способу мислення, способу життя, тобто селянської культури через призму соціокультурної проблематики⁴¹.

Проте, якщо врахувати думку З. Фрейда, що культура і право мають репресивний характер, пригнічують індивідуальну свободу і ведуть до невротичної «незадоволеності культурою», дослідження нашої теми отримає абсолютно новий ракурс. У праці З. Фрейда «Незручності культури» (опублікована у 1930 р.) було задано питання (на яке ми отримали відповіді у 1932-1933 рр., 1937 р. та ін.) про те, що вчинять Ради після того, як винищать своїх буржуїв. Культура, на думку науковця, потребувала досить значних жертв не тільки від сексуальності, але і від агресивної схильності людини⁴².

Психоаналіз З. Фрейда сприяв виникненню «психоісторії». Головним дослідницьким завданням прибічники цього напрямку вважають «осмислення історії через мотиви, а мотивів – через історію» (Е. Еріксон). Мотиви є суб'єктивними реакціями людей на подразнення зовнішнього середовища і визначають їхню поведінку у конкретних соціальних ситуаціях. Добрі результати дає «психоісторія» при вивченні екстремальних суспільних ситуацій, коли реакція особистостей зумовлюється мотивами самозбереження (люди під час голоду, війни тощо)⁴³.

Соціокультурний підхід розроблявся в межах теоретичної соціології, тому його використання істориками передбачає інтегральний розгляд подій та явищ на стикові дисциплін. Різні типи знань про соціальну реальність як правило є темпоралізованими, тобто конструюють уявлення про минуле, сьогодення та майбутнє⁴⁴. Часто історики розуміють історію як науку про минулу соціальну реальність, але ж частина подій минулого принаймні мала пролонговані наслідки. Так, наприклад, важко комплексно розглянути голодомор 1932-1933 рр. в УРСР, не спробувавши екстраполювати його наслідки на сучасну ситуацію в Україні. Застосування теоретичних моделей соціальних наук потребує глибоких додаткових знань, щоб не бути звинуваченим у «теоретичному запізненні» в рамках «стратегії привласнення».

Сучасні українські історики тяжіють до створення інтегральної моделі, котра б допомогла проаналізувати всі рівні соціальної реальності. Можливо, це й стало, на думку Л. Рєпіної, причиною того, що значна кількість практикуючих істориків позитивно сприйняли теорію структурації відомого британського соціолога Е. Гіденса⁴⁵. На думку Е. Гіденса, «Історія є структурація подій у часі та просторі шляхом безперервної взаємодії діяльності і структури: взаємозв'язок світського характеру повсякденного життя з інституціональними формами, розтягненими на великі діапазо-

ни простору-часу»⁴⁶, а «історичне дослідження є дослідження соціальне і навпаки»⁴⁷.

Теорія структуризації, запропонована Е. Гіденсом, є альтернативою структурному функціоналізму в соціальній науці. На думку науковця, в суспільних науках немає і не буде універсальних законів не тому, що методи емпіричних досліджень і перевірка достовірності неадекватні, а тому, що причинна обумовленість включена в процес формулювання загальних законів соціальної поведінки людей в своїй основі мінлива та не стабільна з точки зору обізнаності (або впевненості) акторів відносно обставин власної діяльності (актори або суб'єкти діяльності мають здатність розуміти, що вони роблять у той час, як вони це роблять і це є невід'ємною характеристикою їхньої діяльності⁴⁸). Е. Гідденс зробив ряд застережень щодо сприйняття історії як руху у певному означеному напрямку (лінійна послідовність) та ряд критичних зауважень до еволюціоністських підходів. Під еволюціонізмом науковець розумів інтерпретацію соціальних змін через звернення до концепцій із наступними характеристиками: незмінна (фіксована) послідовність стадій розвитку, котрі проходять суспільства, піднімаючись по шляху еволюцій (навіть якщо ми визнаємо, що деякі суспільства, ускладнюючись, можуть оминати деякі стадії); концептуальний зв'язок з теорією біологічної еволюції; деталізація спрямованості кожної стадії розвитку відносно встановлених критеріїв, таких, наприклад, як ускладнення або розширення виробничих сил. На думку Е. Гідденса, відповідно до вищеперерахованих критеріїв «історичний матеріалізм» є різновидністю еволюціонізму і має бути відкинутим разом з еволюційною теорією. Оцінка соціальних змін має приймати абсолютно інші форми⁴⁹.

Теорія структуризації Гідденса у розрізі нашого дослідження може допомогти при з'ясуванні наслідків зміни форм власності в СРСР. На ці процеси ми можемо подивитися з іншого боку, зокрема, як приватна власність – купність прав власності – може «перетворитися» в індустріальну владу або засоби підтримки адміністративного управління⁵⁰.

Згідно з теорією структуризації Е. Гідденса, момент продуціювання дії є одночасно і моментом його відтворення в контексті повсякденної соціальної життєдіяльності – моментом конструювання певної соціальної практики як частини стосунків суспільства. Така ситуація може зберігатися навіть під час силового захоплення влади або при найбільш радикальних формах соціальних змін⁵¹. Науковець вважав, що «формування держави потрібно вивчати з позицій включеності суспільства, що раніше існувало, в широкі інтерсоціетальні відносини (проте це не означає нехтування ендогенними формами змін), що вивчаються у контексті структуральних принципів відповідних соціетальних спільностей»; також він наголошував на тому, що аграрні держави з'являються та існують вздовж просторово-часових меж у складних відносинах симбіозу і конфлікту⁵². Тому, наприклад, сучасний суспільно-політичний розвиток України варто вивчати з позицій «включен-

ня раніше існуючого (соціалістичного, колективістського за своєю суттю, докласового – робітничо-селянського) суспільства до широких інтерсоцієтальних стосунків (що не означає, проте, зневажання ендегенними формами змін), що вивчаються в контексті структуральних принципів відповідних соцієтальних спільнот»⁵³.

При цьому «відтворюючи структуральні властивості, суб'єкти діяльності відтворюють також і умови, які роблять можливими подібні дії і соцієтальні практики. Структура не існує незалежно від знань діячів відносно того, що вони роблять у процесі повсякденної діяльності»⁵⁴. Важливо наголосити, що Е. Гіденс «упроваджує погляд на суспільство не як на серію окремих дій, поєднаних разом, але як на нескінчений і постійний потік вчинків, що змінюють чи підтримують потенційно мінливий соцієтальний світ»⁵⁵. Для кращого розуміння суспільних процесів автор запроваджує нові поняття «епізод», «світовий час», «актори».

Із цієї теоретичної платформи ведеться нищівна критика соцієтального та культурного детермінізму, який змальовує індивідів як повністю сформованих або соцієтальними, або культурними чинниками. Згідно з теорією структуризації Е. Гіденса, момент продуціювання дії є одночасно і моментом його відтворення в контексті повсякденної соцієтальної житєдіяльності – моментом конструювання певної соцієтальної практики як частини стосунків суспільства. Така ситуація може зберігатися навіть у неординарних явищах, наприклад, під час насильницького скидання влади або при найбільш радикальних формах соцієтальних змін. Стосовно означеного періоду дослідження можна спробувати пояснити радикальні зміни, що відбулися не тільки в ході Лютневої та Жовтневої революцій, але й під час сталінських кампаній індустрієлізації та колективізації, які ряд науковців прирівнюють до революцій. Е. Гіденс акцентує увагу на тому, що відтворюючи структуральні властивості, суб'єкти діяльності відтворюють також і умови, які роблять можливими подібні дії і соцієтальні практики.

Акцентуючи увагу на соцієтєсторичних аспектах реальності 20-х – 30-х роках, можемо розглядати соцієтальну систему СРСР як матрицю, в якій зародилося, функцієнувало і розвивалося нове суспільство. М. Грушевський взагалі наполягав на соцієтєлогічній обробці історичних фактів, котрі повинні описати у комплексі і якомога найповніше три галузі життя народу-нації: природно-географічні умови, політично-правове становище і культуру (з включенням у неї господарства, побуту, вірувань, мистецтва тощо). Історія народу – це історія його духовної і матерієтальної культури⁵⁶.

У дослідженні окресленого історичного періоду можна використовувати методологічні й логічні основи теорії реального комунізму О. Зінов'єва. Центральною в поглядах О. Зінов'єва є ідея законів соцієтальності. Об'єктом його вивчення (соцієтальними об'єктами) є люди і їхні об'єднання; при цьому люди розглядаються не в усьому різноманітті їхніх властивостей, яких дуже багато, а тільки в тих проявах, що впливають із факту їхньої належності до

соціальних об'єднань. Комунізм, на думку О. Зінов'єва, є складна система організації великих мас людей в єдине ціле. Головними опорами цієї системи є три складові: 1) організація населення в стандартні первинні колективи (клітини); 2) єдина, централізована та ієрархічно вибудована система влади та управління; 3) єдина система виховання та ідеологічної обробки населення⁵⁷. І хоча, на думку автора, комуністичне суспільство має складну будову, його основу складає стандартна організація населення. Усі працездатні дорослі об'єднуються в первинні ділові колективи – у клітини цілого: заводи, фабрики, інститути, ферми, школи, лікарні, інші установи та підприємства. Громадяни отримують винагороду за працю, роблять кар'єру, отримують нагороди тощо. «Комуністичні клітини» залежні від влади і функціонують у рамках планів роботи. Головним критерієм оцінки роботи є дотримання статусних приписів й виконання планів. Усі члени колективів соціально не розрізняються по відношенню до засобів діяльності. Вони розрізняються лише в системі організації роботи. У даному суспільстві усі працюючі громадяни по суті є державними службовцями. Співробітники клітини отримують основну заробітну плату незалежно від реалізації результатів діяльності клітини. До складу клітини, крім ділових груп, входить велика кількість громадських організацій і груп, головні з яких партійна, профспілкova та комсомольська організації. Основне життя працюючих громадян проходить у клітині. Клітина, зокрема, виконує функції ідейного та морального виховання громадян. Держава та її ідеологічний апарат впливають на людей через первинні колективи. Життя в такій організації формально є простим. Як зазначає О. Зінов'єв, «люди сприймали усі переваги свого життя як щось дане від природи. Комунізмові ж приписували усі недоліки свого життя»⁵⁸. Клітини поділяються на такі, які зайняті якоюсь справою і ніким не керують (базисні клітини), і такі, спеціальною справою яких є керування іншими клітинами. У комуністичному суспільстві складається грандіозна система таких клітин – система влади і управління. В історії комуністичної системи влади та управління автор розрізняє два періоди – сталінський і брежнєвський. На думку Зінов'єва, в умовах комуністичного суспільства держава досягла максимуму того, на що вона в принципі могла претендувати й розраховувати, адже у суспільстві не знайшлося сил, здатних конкурувати з ним у боротьбі за якісь соціальні ролі. Комуністична держава не є новим винаходом комуністичного суспільства, це є держава взагалі, котра прийняла особливий вигляд в умовах даного суспільства.

У комуністичному суспільстві держава перетворилася у надсуспільство, котре живе за рахунок суспільства, у яке його було занурено. У цьому випадку держава вже не прислужувала суспільству, а навпаки, суспільство стало ареною, матеріалом діяльності держави, засобом задоволення її амбіцій і потреб. Держава стала монопольним суб'єктом історії⁵⁹. Дана теорія допомагає краще дослідити спосіб включення індивідуальної діяльності в колективну (ради, комнезами, колгоспи та ін.), зафіксувавши індивідуальне в соціальному .

Важливе місце в сучасних методологічних дискусіях займає проблема можливості використання *синергетичного підходу* (теорія саморганізації, або теорія нелінійного розвитку) в історичній науці. Теорія самоорганізації виступає доповненням до «лінійних» підходів розуміння історії та передбачає багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів еволюції. Можливості та евристичний потенціал синергетики в історичному пізнанні надзвичайно великі, особливо в сфері соціального прогнозування, моделювання варіантів розвитку подій, виявлення прихованих механізмів та детермінант суспільно-історичної практики, зауважує Ю. Павлов⁶⁰. Даний підхід прибирає залізний детермінізм розвитку та надає більшого значення факторам випадковості та невизначеності, останні вступають у «гру» в кризові, переламні періоди еволюції біосфери (біфуркації). Біфуркація – це катастрофа попереднього шляху розвитку, це комплексна соціально-екологічна криза, одночасна криза природи та суспільства; потрясіння як господарське (технологічна та економічна кризи), так і соціальне, політичне, ідеологічне. Стан біфуркації – це час і процес вибору нового каналу еволюції – напрям подальшого руху системи⁶¹. На думку В. Булдакова, вже у липні 1917 р. революція в Росії досягла «точки біфуркації» або – або⁶². Дії людей надали матеріальним силам настільки потужну енергію, що перетворили їх у фактор руху суспільства в цілому⁶³. Ще Ф. Енгельс характеризував революцію «як чисто явище природи, що відбувається більше під впливом фізичних законів, аніж на основі правил, котрі визначають розвиток суспільства у звичайний час»⁶⁴. Дії людей надали матеріальним силам настільки потужну енергію, що перетворили їх у фактор руху всього Російського суспільства⁶⁵.

На думку Ю. Павлова, у моменти соціальних потрясінь надзвичайно посилюється роль і значення особистості в історії, яка своєю волею може змінити хід подій, «перенаправити історичну енергію» в інший напрямок⁶⁶. Ланцюгову реакцію у радянському суспільстві викликала заміна полівождизму сталінською автократією (утвердження у суспільстві жорсткої політичної системи привело до жорсткої централізації влади).

Інтерес для нас дана теорія становить у контексті «народження порядку з хаосу» та проходження порогів у соціальних системах. Нестабільний економічний розвиток СРСР наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. в точках біфуркації, коли, здавалося б, несуттєві причини суттєво вплинули на вектор суспільного розвитку, стабілізувався у період «сталінського неонеупу» 1934 – 1936 рр. Криза і стабільність залежать від природи та суспільства. На думку Е. Кульпіна, під час кризи визначаються головні параметри (умови) соціально-екологічної стабільності⁶⁷.

Сьогодні історик отримав можливість конструювати нові зв'язки між елементами підсистем радянської соціальної реальності, використовуючи міждисциплінарні взаємовпливи. Проте традиційна концепція історичної роботи, що базується на зібранні та аналізі архівної інформації у після-постмодерністський період, залишається пріоритетною. Архівні джерела є наріжним каменем будь-якого історичного дослідження⁶⁸.

М. Хоуел та У. Превенсьєр зазначають: «Історики завжди повинні враховувати умови, за яких створювалося джерело – мотиви, які спонукали до його створення, але вони не повинні вважати, що ця інформація є єдино «надійною». Вони повинні враховувати історичний контекст, у якому вона створювалась – події, які їй передували, та які за ними слідували, важливість будь-якої записаної події, залежить від того, що відбувалося з нею потім»⁶⁹.

Також, як слушно вважав Й. Рюзен, основою фундаментальної теорії історії є дослідження історичної пам'яті в різних культурних контекстах, а загальні теорії історії, конкретні прийоми аналізу глибоко занурені в культуру, в повсякденне життя людей⁷⁰.

Примітки

1. Бибииков М.В. XXI Международный конгресс исторических наук в Амстердаме. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dlib.eastview.com/browse/doc/24220032
2. Способы постижения прошлого: Методология и теория исторической науки / Ответ. ред. М. А. Кукарцева. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – С. 4.
3. Там само. – С. 107.
4. Бронніков В. Синергетика як перспективна методологія у дослідженнях соціально-політичних наук. – С. 111. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/13.pdf
5. Способы постижения прошлого. – С. 4.
6. Вайнштейн О. Б. Постмодернизм: история или язык? // Вопросы философии. – №3, 1993. – С. 3-7.
7. Кирсанова Е. С. Современные споры о модернизации методологии исторической науки и методологические дискуссии в русской историографии второй половины XIX – начала XX вв. – С. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.history.vuzlib.net/book_o004_page_12.html.
8. Способы постижения прошлого. – С. 7.
9. Удод О. Розробка проблем теорії та методології історичної науки на сторінках «Українського історичного журналу» (1957-2007 рр.). – С. 64.
10. Смолій В.А., Удод О.А., Ясь О.В. Історія інститутська, історія Українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) // Український історичний журнал. – 2012. – №1 (502) січень-лютий. – С. 4-28.
11. Способы постижения прошлого. – С. 7.
12. Там само. – С. 13.
13. Кислий В. М. Організація наукових досліджень: Навчальний посібник. – Суми: Університетська книга, 2011. – С. 28.
14. Способы постижения прошлого. – С. 33.
15. Там само. – С. 47.
16. Михайлова И.Б. Методы и нормы научного познания. – М., «Мысль», 1928. – С. 23.
17. Здерева Г. Современные проблемы методологии исторической науки и преподавание истории в вузе // Вестник Гуманитарного института. – 2007. – № 1. – С. 2.

18. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 134.
19. Мережко А.А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. – К.: Юстиниан, 2002. – С. 87.
20. Осборн Р. Цивилизация. Новая история Западного мира / Роджер Осборн; пер. с англ. М. Колопотина. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – С. 652.
21. Пушкарева Н. Л. Русская женщина: история и современность: История изучения «женской темы» русской и зарубежной наукой. 1800-2000: Материалы к библиографии. – М.: Ладомир, 2002. – С. 125-126.
22. Осборн Р. Цивилизация. – С. 8.
23. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: АСТ, 2005. – С. 46-47.
24. Там само. – С. 54.
25. Реснт О.П. Більшовизм і українська революція 1917-120 рр. Спроба визначення характеру і динаміка соціальних процесів // Історичні зошити. – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – С. 31.
26. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). – Кам'янець-Подільський: ПП «Мошак М.І», 2008. – С. 17.
27. Щекин Г.В. Социальная философия истории (теория социального развития). – К.: МАУП, 1996. – С. 76.
28. Там само. – С. 83.
29. Ахиезер А.С. Самобытность России как научная проблема // Отечественная история. – № 4-5, 1994. – С. 3-25.
30. Халапсіс О. Теорія культурно-історичних типів М.Я.Данилевського як об'єкт історико-філософського аналізу. – Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.05 / О.В. Халапсіс; Дніпропетр. нац. ун-т., 2002 г. – 17 с.
31. Данилевський Н.Я. Россия и Европа. – М., 1991. – С. 116.
32. Щекин Г.В. Социальная философия истории. – С. 39.
33. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма; пер. с англ. М.Б. Левина. – М.: АСТ: МОСКВА:ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – С. 65.
34. Осборн Р. Цивилизация. – С. 27.
35. Манжура В.І. Соціальна детермінація естетичної свідомості: Дис. канд. філос. наук: 09.00.03. – Запоріжжя, 2003. – С. 241.
36. Там само – С. 79.
37. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні. – С. 15.
38. Куліна О.С. Взаємозв'язок особистісного та суспільного: перспективи дослідження // Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2006. – № 55. – С. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_55/Kulina.htm
39. Там само.
40. Репина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. История исторического знания: пособие для вузов. – 2-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2006. – С. 249.
41. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси: Монографія. – Дніпропетровськ: В-во «Інновація», 2007. – С. 4.
42. Фрейд З. Неудобства культуры / Пер. с нем. Р. Додельцева. – СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. – С. 82-83.

43. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 205.
44. Способы постижения прошлого. – С. 55.
45. Решина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. История исторического знания. – С. 248.
46. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2005. – С. 485.
47. Там само. – С. 479.
48. Там само. – С. 17-18.
49. Там само. – С. 25.
50. Там само. – С. 30.
51. Там само. – С. 71.
52. Там само. – С. 340.
53. Шубін С.П. Теорія структуризації Ентоні Гіденса: методологія використання в політичному маркетинговому дослідженні сучасного українського суспільства. – С. 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Aiv/2009_2/SHUBIN.htm.
54. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2005. – С. 72.
55. Осипчук А.Д. Час та поняття «часу/простору» у теорії структуризації Ентоні Гіденса. – Наукові записки. Т. 21. Соціологічні науки. – С. 32-36.
56. Зашкільняк Л. Методологія історії. – С. 152.
57. Зиновьев А.А. Гибель русского коммунизма. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 24.
58. Там само. – С. 27.
59. Там само. – С. 30.
60. Павлов Ю.В. Синергетична модель пізнання соціоісторичної реальності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/...18.../p_067-072.pdf.
61. Способы постижения прошлого. – С. 105.
62. Булдаков В.П. Красная смута: Природа и последствия революционного насилия. – Изд. 2-е, доп. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б.Н. Ельцина», 2010. – 967 с. – (История сталинизма). – С. 345.
63. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. – М.: «Советская Россия» совм. с МП «Октябрь», 1991. – С. 581.
64. Там само. – С. 65.
65. Там само. – С. 581.
66. Павлов Ю.В. Синергетична модель пізнання.
67. Способы постижения прошлого. – С. 94.
68. Kuppuram G., Kumudamani K. Methods of Historical Research: Sundeeep Prakashan, 2002. – P. 5.
69. Howell, Martha C., Walter Prevenier. From Reliable Sources: an Introduction to Historical Methods.: Cornell University Press, 2001. – P. 19.
70. Rusen J. Preface to the Series // Western Intellectual Debates. N.Y., Oxford, 2002. P. vii.

Summary

The article tries to analyze current theoretical and methodological approaches that can be used in the study of Ukrainian history, particularly the 20's – 30's of XX century. Might possible practical application in specific historical research systems analysis, which has its foundation system, structural, civilizational and socio-cultural approaches.

Key words: *history, methodology, society, culture, structure, system, structuration, social and cultural.*

Одержано 4 листопада 2012 р.

УДК 904(477.82)(092)

В.А. Гуцал

СТАРОЖИТНОСТІ СХІДНОЇ ВОЛИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ – СЕРЕДИНИ I тис. н.е. У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ І.С. ВІНОКУРА

У статті йде мова про дослідження І.С.Винокуром у 50-х роках XX ст. пам'яток Східної Волині першої половини-середини I тис. н.е., показано результати вивчення ним основних етапів розвитку економіки, культури духовного життя населення.

Ключові слова: *І.С. Винокур, археологія, черняхівська культура, корчак, волинська група полів поховань, старожитності, поселення, могильники, ранні слов'яни.*

У вивченні давньослов'янської історії II-VI ст. н.е. важливе місце належить питанням, пов'язаними з черняхівською і хронологічно близькими до неї культурами, яких, у свій час, відносили до т.з. культури полів поховань. Поширеними вони були і у регіоні Східної Волині. Археологічне вивчення східноволинських теренів розпочалося в останні десятиріччя XIX ст. Вже тоді В.Б. Антоновичем було підготовлено зведену роботу «Археологическая карта Вольнской губернии», куди увійшли всі наявні відомості про старожитності краю. Але початок дослідження пам'яток черняхівської культури і синхронних їй припадає на 20-ті роки XX ст. Це були роботи С.С. Гамченка¹, згодом І.Ф. Левицького², які відкрили чимало нових об'єктів минувшини і почали розкопки окремих із них. У 30-х роках, розпочату ними справу продовжив Т.М.Мовчанівський³. У післявоєнний час на пам'ятках Житомирщини першої половини I тисячоліття н.е. працювали Є.В. Махно⁴. Р.І. Виєзжев⁵, В.К. Гончаров⁶, красзнавець Г.Г.Богун⁷. Завдяки їхнім зусиллям археологічна мапа Східної Волині стала помітно багатшою, було зроблено перші спроби визначення місця волинських старожитностей у загальній системі координат археологічних культур.